

6. Panov V.Y. Psikhicheskoye sostoyaniye kak obyekt y predmet psikhologicheskogo issledovaniya / V.Y. Panov // Myr psikhologyy, 1998. #2. – S. 20-35.

7. Pedagogika y psikhologiya vysshey shkoly. Seryya "Uchebnyky y posobyaya" / Pod. red. S.Y. Samyhina. – Rostov-na-Donu: Feniks, 1998. – 544 s.

8. Reykovskyy Ya. Eksperimental'naya psikhologiya emotsyy / Ya. Reykovskyy: pep. s pol'sk. V.K. Vylyunasa. M.: Prohress, 1979. – 392 s.

9. Tszen N.V. Psikhotrenynh: yhry y uprazhneniyya / N.V. Tszen, Yu.V. Pakhomov. – M.: 1988. – 181 s.

10. Shul'ts Y. Autohennaya trenirovka / Y. Shul'ts. M.: Medytsyna, 1985. – 98 s.

Отримано: 7.03.2015 р.

УДК 316.454.52 053.9

О. Г. Коваленко

ОСОБИСТІСНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД В ОБГРУНТУВАННІ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

О.Г. Коваленко. Особистісно-комунікативний підхід в обґрунтуванні міжособистісного спілкування осіб похилого віку. У статті проаналізовано провідні методологічні підходи у вивченні особистості та спілкування, обґрунтовано особливості використання особистісно-комунікативного підходу як основного в дослідженні міжособистісного спілкування осіб похилого віку. Особистість похилого віку розглядається як суб'єкт суб'єкт-суб'єктного спілкування та свідомої діяльності, що складають динамічну єдність, систему різних взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей. Охарактеризовано загальнонаукові принципи та принципи, важливі безпосередньо для дослідження (цілісності та системності, варіативності, свободи волевиявлення особистості в процесі міжособистісного спілкування).

Ключові слова: особистісно-комунікативний підхід, системний підхід, особа похилого віку, міжособистісне спілкування, особистість.

Е.Г. Коваленко. Личностно-коммуникативный подход в обосновании межличностного общения пожилых лиц. В статье проанализированы ведущие методологические подходы в изучении личности и общения, обоснованы особенности использования личностно-коммуникативного подхода как основного в исследовании межличностного общения пожилых лиц. Пожилая личность рассматривается как субъект субъект-субъектного общения и сознательной деятельности, составляющая динамическое единство, систему различных взаимосвязанных психических процессов и свойств. Охарактеризованы общенаучные принципы и принципы, важные непосредственно для исследования (целостности и системности, вариативности, свободы волеизъявления личности в процессе межличностного общения).

Ключевые слова: личностно-коммуникативный подход, системный подход, пожилой человек, межличностное общение, личность.

Постановка проблеми дослідження. Проблема міжособистісного спілкування осіб похилого віку є важливою для психологічної теорії та практики. Проте, по-перше, наявні психологічні дослідження проблеми міжособистісного спілкування людини похилого віку здебільшого ґрунтуються на концепціях життєвого рівня, по-друге, недостатньо обґрунтована специфіка міжособистісного спілкування особи саме похилого віку. Тому актуальною є проблема створення психологічної моделі міжособистісного спілкування особи похилого віку, яка б базувалася на теоретичному осмисленні вікових психологічних особливостей похилого віку. Це й стало метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найвищим рівнем методології науки, що зумовлює загальну стратегію принципів пізнання особливостей різних явищ та процесів загалом, а в нашому випадку – міжособистісного спілкування осіб похилого віку, є фундаментальна (філософська) методологія – метаметодологія. Вчення, погляди філософів давнини та епохи Відродження, Нового часу, сучасності складають методологічну основу нашого дослідження. У їхніх дослідженнях спілкування та міжособистісне спілкування розглядаються як рівноправний діалог, благо, що дозволяє пізнати інших, дружнє спілкування. Філософи, психологи, педагоги кінця XIX – початку XX століття приділяли недостатньо уваги міжособистісному спілкуванню, але його розглядали як певний зв'язок, що виражає двобічний взаємний обмін між ними.

Основу загальнонаукової методології складають змістовні теоретичні концепції, які можуть бути застосовані до всіх або більшості наукових дисциплін. Значущими підходами даного рівня для нашого дослідження є діяльнісний, системний, акмеологічний.

Конкретно-наукова методологія складає сукупність методів, принципів дослідження, процедур, які застосовуються в тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні. Важливими підходами цього методологічного рівня в дослідженні міжособистісного спілкування осіб похилого віку є системний; концепції міжособистісного спілкування, зокрема Б. Г. Ананьєва, Б. Ф. Ломова, Б. Д. Паригіна, О. О. Бодальова, В. М. М'ясищева, Г. М. Андрєвої, В. М. Куніциної; екзистенціальна теорія К. Ясперса, В. Франкла, Р. Мея та інших; інтегративний підхід; теорії особистості Г. С. Костюка, С. Д. Максименка, В. Ф. Моргуна, І. Д. Беґа та інших.

Уявлення про системну організацію психічних процесів та функцій були сформульовані Б. Г. Ананьєвим [1]. Основою його методологічної стратегії є цілісне вивчення психіки людини в її розвитку. В аналізі людини він розмежовував поняття індивіда, особистості та індивідуальності. Б. Г. Ананьєв досліджував проблеми спілкування та міжособистісного спілкування, пов'язуючи його з формуванням людини як особистості, як суб-

'екта діяльності. Спілкування має важливе значення в побудові людських стосунків, у його процесі людина є його суб'єктом та об'єктом. Воно є складовою всіх видів діяльності, при цьому спілкування проявляється в процесах розвитку особистості. Різні ситуації спілкування впливають на ці процеси, на особистість. Тому міжособистісне спілкування в похилому віці є важливим для оптимального розвитку особистості.

Розробником системного підходу в психології як головного інструменту пізнання психіки є Б. Ф. Ломов. Згідно з цим підходом та принципом, кожен предмет розглядається з погляду організованого цілого й має властивості, які не можна вивести з його фрагментів та частин. Психіка як система є багатовимірним, ієрархічно організованим динамічним цілим. Тому важливим є вияв множинності систем буття людини відносно єдності її психічних властивостей. Особистість Б. Ф. Ломов розглядає як суб'єкт пізнання, діяльності й спілкування, суспільний індивід. Вона характеризується різноманітними властивостями. Спільною об'єктивною основою властивостей особистості є система суспільних відносин, тому особистість можна розглядати як члена суспільства і його продукт. Б. Ф. Ломов вважає, що спілкування розкриває такий істотний бік людського буття, як відносини "суб'єкт-суб'єкт(и)", а якщо розглядати особливості міжособистісного спілкування, – то відносини "суб'єкт-суб'єкт". Спілкування – самостійна і специфічна форма активності суб'єкта, результатом якої є відносини людини з людиною, іншими людьми [5, с. 26].

Б. Ф. Ломов аналізує чинники, які впливають на способи і зміст спілкування: соціальні функції осіб, які у нього вступають, їхнє положення в системі суспільних відносин, приналежність до тієї чи іншої спільності. Тому, вивчаючи специфіку міжособистісного спілкування людини похилого віку, доцільно аналізувати її як елемент суспільної системи.

Важливе значення має міжособистісне спілкування в концепції психології відносин особистості В. М. М'ясищева [7]. Особистість він розглядає як єдине ціле, найвище інтегральне поняття, "ансамбль відносин", які є одиницею аналізу особистості [8, с. 150-152]. Відносини людини з різною активністю, вибірковістю, позитивним чи негативним характером виражаються в спілкуванні. Саме в міжособистісному спілкуванні особи похилого віку виражається така система її індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків з околицим світом.

Проблеми міжособистісного спілкування мають важливе значення й у концепції О. О. Бодальова [3]. Він вважає його необхідною умовою буття людей, без якого неможливе повноцінне функціонування особистості. Психологічно повноцінне міжособистісне спілкування є спілкуванням рівного з рівним, коли його учасники зважають на специфіку одне одного. Так, літня особа, вступаючи в міжособистісне спілкування, зважає на своєрідність, особливість свого партнера, не пригнічує його гідності.

В. М. Куніцина спілкування вважає найширшою категорією для позначення всіх видів комунікативних, інформаційних та інших контактів людей, включно з простими формами взаємодії. Між спілкуванням і відносинами існує діалектичний зв'язок. Спілкування не можна звести до діяльності. Неформальне міжособистісне спілкування є особливим видом спілкування, що пронизує всі інші види спілкування, є базою, умовою й необхідним компонентом і ділового, і професійного, і дружнього спілкування. Його тактичною метою є встановлення психологічного контакту, а стратегічною – формування міжособистісних стосунків [4].

Загалом у концепціях міжособистісного спілкування відображено комунікативні підходи до розвитку особистості в психології, які наголошують на тому, що її життєдіяльність зумовлена включенням у процес взаємодії з навколишнім середовищем. Розвиток особистості зумовлений її залученням до спілкування, співпраці, діалогу з іншими людьми.

Згідно концепції особистості Г. С. Костюка, індивід стає особистістю в процесі формування свідомості й самосвідомості, утворення системи психічних властивостей, появи здатності брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції. Особистість – це єдність різних взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей. Вона залишається водночас динамічною й стійкою системою, що дозволяє їй саморегулюватися й самовдосконалюватися. Г. С. Костюк чітко розрізняє поняття "індивід" і "особистість". Людина є індивідом на всіх етапах онтогенезу й за всіх умов, а особистістю – стає й може перестати бути нею. Рушійні сили психічного розвитку Г. С. Костюк вбачав у внутрішніх суперечностях, до яких належать розбіжності між новими потребами й прагненнями суб'єкта та наявним рівнем оволодіння засобами їх задоволення; між рівнем розвитку, якого досяг суб'єкт, і функціями, які йому доводиться виконувати; між тенденцією до інертності, сталості, й тенденцією до рухливості, змін. Так, суперечність між, з одного боку, схильністю людини похилого віку до уповільнення життєдіяльності, а з іншого – її незадоволенням своїм життям змушує людину виявляти активність [8, с. 221-228].

Специфіку розвитку особистості як складної відкритої системи, що саморозвивається, в контексті генетичної психології аналізує С. Д. Максименко. Щоб зрозуміти й пізнати особистість, необхідно проаналізувати процес її становлення, виявити закономірності й механізми її розвитку як цілісності. Розвиток особистості не детермінується минулим і не обмежується ним. Але в цьому процесі зберігається наступність: кожен новий етап є результатом і наслідком попереднього. С. Д. Максименко наголошує на гетерогенності структури особистості, подаючи її як таку, що складається із восьми змістовних одиниць (граней). Вони є різними як за змістовною наповненістю, так і за загальним тезаурусом – існує п'ять

підструктур і три наскрізні динамічно плинні загальні якості. Дослідження цієї структури дозволяє вирішити проблеми виникнення особистості, механізмів, напрямів, витоків її розвитку [6].

Особистість, на думку В. Ф. Моргуна, автора моністичної концепції багатовимірного розвитку особистості, – це людина, яка активно опановує й свідомо перетворює природу, суспільство й саму себе [8, с. 354-378]. Окремими, але діалектично взаємопов'язаними інваріантами структури особистості він розглядає просторово-часові орієнтації, потребнісно-вольові переживання, змістовну спрямованість, рівні опанування діяльності, форми реалізації діяльності. Просторово-часові орієнтації особистості в теорії особистості В. Ф. Моргуна є базовим інваріантом її структури.

І.Д. Бех особистість розглядає як суб'єкта вільного та відповідального морального вчинку й свідомої діяльності. Особистістю не народжуються, а стають. Через неперервний процес становлення, вдосконалення особистість набуває свого реального смислу й значення. Важливим елементом психологічної структури особистості, що формується в спілкуванні та діяльності, є Я-концепція як інтегрований образ власного Я, на основі якого особистість будує взаємодію з іншими людьми. На динаміку цього конструкту впливають важливі події життя людини, які змушують її переглядати ставлення до себе (вихід на пенсію, втрата роботи й близьких осіб тощо) [2, с. 66-69].

Кожна особистість формує власну життєву програму на певну цільову перспективу на тривалий час або обмежений найближчий період життя. На її вибір впливають різноманітні чинники, які вона сприймає індивідуально. Відповідно до життєвої перспективи особистість вибудовує спосіб власного життя. І. Д. Бех розрізняє два способи життя людини: споглядально-поверховий і діяльнісно-перетворювальний. В основі дій людини з першим способом життя є прагнення до спокою, безтурботності. Міжособистісне спілкування такої людини надзвичайно обмежене тісним колом осіб, а його зміст буттєво-примітивний, що істотно не зачіпає ціннісних орієнтацій інших осіб. Як наслідок, внутрішній світ таких особистостей є майже закритим для людського оточення. Провідну роль у внутрішній особистісній структурі особистості з другим способом життя має вольовий компонент та розсудливість, що з ним корелює. Вона прагне до спілкування з широким колом осіб, є затребуваною на індивідуальному й суспільному рівнях. Такій особистості властива важлива для міжособистісного спілкування риса – великодушність [2, с. 142-143].

Із життєвою програмою особистості пов'язаний такий, на думку І. Д. Беха, важливий у розвитку особистості конструкт, як смисл життя – переживання вищої, непорушної, стійкої цілісності, виправданості людського існування загалом, незалежно від обставин. Смисл життя людини є

вершиною, апогеєм майбутнього, який визначає все її життя і спрямовує дії та вчинки. Життєві смисли не є незмінними: під дією окремих соціальних обставин та інших причин людина може їх втрачати, що, зокрема, виявляється в переживанні нею психологічної травми. Саме з такими ситуаціями, обставинами пов'язують похилий вік. В осіб цього віку відбувається переоцінка цінностей і пошук нового виміру власного життя. Людина прагне відкрити в собі інше, вище "Я", яке, з одного боку, реалізує себе в різних земних формах життя, з іншого – перебуває над ними, ними не зумовлене. Це розвинене внутрішнє утворення, за допомогою якого людина формує уявлення про свою індивідуальність, визначає власні якості, здібності, почуття, стани [2].

У розвитку особистості І. Д. Бех важливого значення надає спілкуванню, як провідній детермінанті всієї системи психічних процесів, станів, властивостей людини. Воно поряд з працею є основним способом існування людини. Особистість є продуктом і результатом індивідуального досвіду її спілкування з іншими людьми. Функціональна структура спілкування складається з соціального пізнання людини, емоційно-ціннісного ставлення до неї та способу поведінки з нею. Для того, щоб спілкування було психологічно повноцінним, воно має відповідати певним умовам: взаємодія партнерів "як рівного з рівним", їхня взаємна відвертість, відсутність оцінювального ставлення до партнера, взаємне прийняття одне одного як неповторної і цінної особистості.

У нашій концепції за основу взято системний підхід Б. Ф. Ломова, особистісний підхід І. Д. Беха та теорії міжособистісного спілкування.

Наведені концептуальні ідеї в своїй сукупності зумовлюють доцільність використання в нашому дослідженні особистісно-комунікативного підходу як основного для вивчення психологічних особливостей міжособистісного спілкування осіб похилого віку. Розглядаємо особистість як суб'єкта суб'єкт-суб'єктного спілкування та свідомої діяльності, що складають динамічну єдність, систему різних взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей (когнітивних, комунікативних, регулятивних). Така система залишається водночас динамічною й стійкою, що дозволяє їй саморегулюватися й самовдосконалюватися. Розвиток особистості в похилому віці як системи зумовлюється минулим, але спрямований у майбутнє. Особливості особи цього віку є результатом і наслідком її попереднього існування (способу життя, впливів на нього). Важливим чинником, який зумовлює весь процес розвитку особистості в похилому віці, є міжособистісне спілкування, в результаті якого формуються емоційні відносини людини з людиною.

В основі особистісно-комунікативного підходу лежать вихідні положення, філософські, загальнонаукові принципи та принципи системно-

го підходу, концепції міжособистісного спілкування та теорії особистості (І. Д. Беха та інших). Такі положення забезпечують розуміння суті та джерел психіки особи, особливостей її формування, розвитку, механізмів функціонування, форм проявів, способів підходу до її вивчення та зміни. Вони об'єднують основні закономірності й закони, що діють у сфері психіки, а також ті, що є специфічними для нашого дослідження. Реалізація особистісно-комунікативного підходу здійснюється на основі низки філософських, загальнонаукових принципів (об'єктивності, детермінізму, єдності психіки й діяльності, принципів розвитку, активності, гуманізму) та принципів, важливих безпосередньо для нашого дослідження (цілісності та системності, варіативності, свободи волевиявлення особистості в процесі міжособистісного спілкування). Зміст останніх далі конкретизуємо.

Принцип цілісності та системності, важливий для нашого дослідження, передбачає вивчення взаємопов'язаних і взаємозумовлених психічних феноменів, орієнтуючись на усвідомлення психіки як ієрархічно організованого динамічного цілого [5]. Міжособистісне спілкування осіб похилого віку як певна якісна одиниця, як система має свої специфічні закономірності. Задача науковця полягає у виявленні його складових частин, елементів (компонентів) та способу їхньої організації.

Досліджуючи особливості міжособистісного спілкування осіб похилого віку, науковець має зважати на зв'язок такого спілкування з іншими їхніми психічними (і не тільки) явищами та феноменами. Міжособистісне спілкування особи похилого віку характеризує лише окрему комунікативну підсистему психіки людини, але вона взаємопов'язана з іншими – з когнітивною та регулятивною підсистемами. Необхідно враховувати, що особливості міжособистісного спілкування особи цього віку, як складного психічного явища, мають багаторівневу біологічну й соціальну зумовленість, зокрема статево-віковими характеристиками, зовнішністю, внутрішніми змінами тіла, а також економічними, політичними, екологічними, фізичними, просторовими чинниками, умовами життя тощо.

Для вивчення ролі міжособистісного спілкування в комунікативній підсистемі психіки людини необхідно виявити його компоненти, його зв'язок з іншими елементами комунікативної підсистеми психіки людини, а також зв'язок із когнітивною і регулятивною підсистемами психіки.

Іншим значущим для нашого дослідження є важливий у старості загалом та в похилому віці зокрема, принцип варіативності, пов'язаний із принципом розвитку. Зміст принципу варіативності полягає в тому, що показники стану тих чи інших функцій, процесів або властивостей у період геронтогенезу в різних групах осіб похилого віку можуть дуже відрізнятися одні від одних; зростає відмінність, варіативність індивідів у період старіння, а тому вікова норма має визначатися в межах зростального діапазону

коливань основних величин (Б. Г. Ананьев) [1]. У старості складно визначити точку відліку для аналізу динамки психічного розвитку. Варіативність психічних явищ у старості зумовлена станом здоров'я, умовами та способом існування людини, іншими чинниками, які впливали на неї протягом усього життя. Так, одна людина 70 років мала досить одноманітне життя, займалася важкою фізичною працею, часу на читання не знаходила, зловживала алкоголем, і зараз у неї виникає багато проблем зі здоров'ям, відбувається погіршення інтелектуальної сфери. Тоді як інша людина 70 років мала різноманітне життя, займалася роботою, що відповідала її можливостям, не забувала про фізичну активність, полюбляла читати різну літературу, тож проблем зі здоров'ям зараз має небагато, погіршення її інтелектуальної сфери не відбувається. Тобто динаміка інтелектуальної сфери двох різних людей похилого віку зумовлена способом їхнього попереднього життя. Кінцеві форми психічного розвитку особистості в похилому віці жорстко не зумовлені, однак він відбувається за зразком, який існує в суспільстві.

Також особливе значення в нашому дослідженні має принцип свободи волевиявлення особистості в процесі міжособистісного спілкування. Його зміст полягає в тому, що дослідження (психологічна діагностика) має здійснюватися винятково за згодою людини похилого віку, тобто вона добровільно бере участь у дослідженні, може відмовитися від діагностики, від корекційно-розвивальних заходів. Індивідуальні результати психодіагностичних досліджень не можуть бути оприлюднені без погодження з досліджуваною людиною.

Висновки. Аналіз провідних методологічних підходів (системного, інтегративного, концепцій міжособистісного спілкування, екзистенціальної теорії та теорій особистості) дозволив синтезувати їхні основні концептуальні положення й принципи особистісно-комунікативного підходу як основного в дослідженні міжособистісного спілкування осіб похилого віку. Його обґрунтування здійснено на основі філософських, загальнонаукових принципів та принципів, важливих безпосередньо для дослідження (цілісності та системності, варіативності, свободи волевиявлення особистості у процесі міжособистісного спілкування).

Особистісно-комунікативний підхід є базовим у виробленні концептуальних уявлень про особистість похилого віку та процес її міжособистісного спілкування. Згідно його особистість похилого віку розглядається як суб'єкт суб'єкт-суб'єктного спілкування та свідомої діяльності, що складають динамічну єдність, систему різних взаємопов'язаних психічних процесів і властивостей.

Особистісно-комунікативний підхід дозволяє обґрунтувати психологічну модель міжособистісного спілкування осіб похилого віку, визначити основні умови, методи й методики діагностики його та інших компо-

ментів психіки особи похилого віку. Також це сприяє розробці та впровадженню психологічних засобів вдосконалення міжособистісного спілкування в цьому віці.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.
3. Бодалев А. А. Психология общения / А. А. Бодалев. – М. : Изд-во "Ин-т практической психологии", Воронеж : НПО "МОДЭК", 1996. – 256 с.
4. Куницына В. Н. Межличностное общение : учеб. / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
5. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов ; отв. ред. Ю. М. Забродин, Е. В. Шорохова. – М. : Изд-во "НАУКА", 1984. – 444 с.
6. Максименко С. Д. Психологія учіння людини : генетико-модельючий підхід : монографія / С. Д. Максименко. – К. : Слово, 2013. – 592 с
7. Мясищев В. Н. Психология отношений / В. Н. Мясищев [под ред. А. А. Бодалева, гл. ред. : Д. И. Фельдштейн]. – М. ; Воронеж : Изд-во Ин-т практ. Психологии ; НПО "МОДЭК", 1995. – 312 с.
8. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології : навч. посібник / В. В. Рибалка. – К. : ІПППО АПН України, 2006. – 530 с.

Spysok vikoristanih dzherel

1. Anan`ev B. G. Chelovek kak predmet poznany`ya / B. G. Anan`ev. – 3-e yzd. – SPb. : Pyter, 2001. – 288 s.
2. Bodalev A. A. Psihologiya obshheniya / A. A. Bodalev. – M. : Yzd-vo "Yn-t praktycheskoj psyhologiy" ; Voronezh : NPO "MODEK", 1996. – 256 s.
3. Kuniczyna V. N. Mezhlchnostnoe obshhenye : ucheb. / V. N. Kunyczyna, N. V. Kazary`nova, V. M. Pogolsha. – SPb. : Py`ter, 2001. – 544 s.
4. Lomov B. F. Metodologicheskie i teoreticheskiye problemy psyhologiy / B. F. Lomov ; otv. red. : Yu. M. Zabrodyn, E. V. Shoroxova. – M. : Izd-vo "NAUKA", 1984. – 444 s.
5. Maksymenko S. D. Psihologiya uchinnyya lyudyn : genetiko-modelyuyuchyj pidxid : monografiya / S. D. Maksymenko. – K. : Slovo, 2013. – 592 s.
6. Myasyshehev V. N. Psihologiya otnoshenyj / V. N. Myasyshehev [pod red. A. A. Bodaleva, gl. red. : D. Y. Feldshtejn]. – M. ; Voronezh : Yzd-vo Yn-t prakt. Psihologiy ; NPO "MODEK", 1995. – 312 s.

7. Rybalka V. V. Teoriya osobystosti u vitchyznyaniy psichologiyi : navch. posibnyk / V. V. Rybalka. – K. : IPPPO APN Ukrayiny, 2006. – 530 s.

O.G. Kovalenko. Personal and communicative approach in justifying of interpersonal communication of elderly people. *The major methodological approaches in the studying of personality and communication have been analyzed in the article, the specifics of use of personal and communicative approach have been justified. It is essential in the studying of interpersonal communication of elderly people. The basis of this approach is the systematic approach of B. F. Lomov, personal approach of I. D. Bekch and interpersonal communication theory of B. G. Ananiev, B. D. Paryhin, A. A. Bodalev, V. N. Myasishev, G. M. Andreeva, V. N. Kunitsyna.*

The personality of older people shall be regarded as an subject of subject-centered communication and conscious activity that is dynamic unity, interrelated system of different mental processes and properties. This system is always dynamic and sustainable. This enables self-adjustment and self-perfecting. Personality development of elderly people is predetermined by past but directed towards the future. Features of persons in this age are the result and consequence of previous existence. The interpersonal communication is an important factor which influences the whole process of personal development in old age. As a result of this communication the emotional relationship are forming between people.

The principles of personal and communicative approach have been characterized: general scientific (objectivity, determinism, unity of mind and action, principle of development, activity, humanism) and those that are important for study (integrity and consistency, variability, individual freedom of expression in the process of interpersonal communication).

Personal and communicative approach allows us to prove a psychological model of interpersonal communication of elderly people. On this basis the basic conditions, methods and techniques of interpersonal communication diagnostic as well as other components of the psyche of elderly people can be determined.

Key words: *personal and communicative approach, systematic approach, elderly people, interpersonal communication, personality.*

Отримано: 22.02.2015 р.

УДК 159.954-057.874

Л.Д. Коняєва, О.О. Тестерєва

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Л.Д. Коняєва, О.О. Тестерєва. Особливості творчих здібностей молодших школярів. Досліджено особливості творчих здібностей молодших школярів. Виявлено, що загальна креативність, продуктивність, гнучкість і оригінальність мислення в більшості молодших школярів були в межах норми, але вони поверхово виконували поставлені завдання. У значної кількості дітей був середній і високий рівень вербальної фантазії, самооцінки, творчих, пізнавальних, мотиваційних і лідерських характеристик, але в частини дітей виявлено низькі показники цих характеристик, низька або завищена